

دین اسلام نجات دهنده زنان از ظلم و ستم جاهلی

آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی

زنان در طول تاریخ سرگذشت دردناکی داشتند و از آنجا‌که از نظر جسمانی نسبت به جنس خشن مردان کمی ضعیف‌تر بودند، به‌همین دلیل زورگویان و ظالمان در طول تاریخ، سعی داشتند شخصیت انسانی آنها را لگدمال کنند و چه جنایاتی که در این راه نکردند؛ به‌خصوص در محیط عربستان و در عصر جاهلیت که بیش از همه‌جا شخصیت زن پایمال شده بود.^۱

جاهلیت عرب و جاهلیت‌های مشابه آن در اقوام دیگر، نشان‌دهنده مجموعه‌ای از عقاید باطل و خرافات و آداب و رسوم غلط و گاه زشت و شرم‌آور و کارهای بیپوده و برخوردهای قساوت‌مندانه بود.^۲ مسائل اخلاقی در میان آنها در منحط‌ترین سطح خود بود و عداوت شدید و کینه‌هایی که از اسلاف برای اخلاف به یادگار می‌ماند، بر آنها حکومت می‌کرد که نه‌تنها اخلاق، بلکه همه‌چیز اجتماع آنها قربانی آن می‌شد.^۳

یکی از بزرگ‌ترین مفاسد اخلاقی و اجتماعی، مسأله پایمال شدن حقوق زن در جامعه عرب جاهلی بود؛^۴ تا آنجا‌که زن را همچون کالایی مبادله می‌کردند؛ سهمی از ارث مردان برای آنها قائل نبودند؛ تولد دختر را ننگ می‌پنداشتند و دختران را زنده به گور می‌کردند.^۵

• نقض حقوق زنان

عصر جاهلیت، عصر تبعیض‌های نابجا و ظالمانه بود و نمونه بارز آن، تبعیض بین زن و مرد بود؛^۶ از جمله در عصر جاهلیت عرب، رسم چنین بود که تنها مردان را وارث می‌شناختند و زنان را از ارث محروم می‌ساختند و ثروت میت را – در صورتی‌که مرد نزدیکی نبود – در میان مردان دورتر قسمت می‌کردند.^۷

در عصر جاهلیت نظر به اینکه برای زنان ارزشی قائل نبودند، غالباً مهر را که حق مسلم زن بود، در اختیار اولیای او قرار می‌دادند و آن را ملک مسلم آنها می‌دانستند. گاهی نیز مهر یک زن را ازدواج زن دیگری قرار می‌دادند.^۸

• تحقیر زنان

نه‌تنها زنان از بسیاری از حقوق فردی و اجتماعی نظیر ارث محروم بودند؛ بلکه گاه حق حیات نداشته و در بعضی از قبایل ملک مرد محسوب می‌شدند!^۹

زن در میان آنان متاع بی‌ارزشی محسوب می‌شد که از ساده‌ترین حقوق انسانی محروم بود و حتی گاه هر روی آن قمار می‌زدند.^{۱۰}

آنها برای تعدد زوجهات حد و مرزی قائل نمی‌شدند. به‌سادگی خوردن آب، ازدواج می‌کردند و به‌آسانی آنها را طلاق می‌دادند.^{۱۱}

• زنان؛ هم‌دیف حیوانات!

در عصر جاهلیت «زنان را در ردیف حیوانات اهلی می‌شمردند و به‌هنگام قحطی آنان را می‌کشتند و گوشتشان را می‌خوردند!» و یا «آنها را به‌هنگام رسیدن به سن ازدواج به‌عنوان کالا، با بهای متفاوت در معرض فروش می‌گذاشتند!» و یا «به‌هنگام فوت شوهر، برای رهایی روح او از تنهایی، زنش را با جسد شوهر می‌سوزانده‌اند!» و یا «او را زنده‌زنده در گور با او دفن می‌کردند!».^{۱۲} برخی زن را برای همیشه از ازدواج مجدد محروم ساخته و گوشه‌نشین می‌کردند و در پاره‌ای از قبایل، زن‌ها موظف بودند، مدتی کنار قبر شوهر زیر خیمه سیاه و چرکین با لباس‌های مندرس و کتیف، دور از هرگونه آرایش و زبور و حتی شستشو به سر برده و بدین وضع شب و روز خود را بگذرانند^{۱۳} و در یک کلام، زن را انسان نمی‌شمردند! و به زن ظلم بی‌حساب کردند.^{۱۴}

• زنده به‌گورکردن دختران

یکی از دردناک‌ترین و وحشیانه‌ترین پدیده‌های عصر جاهلیت عرب، پدیده «وئاده» (زنده به‌گور کردن دختران) است.^{۱۵} از جمله تفکرات خرافی مشرکان ابله در عصر جاهلیت، در مورد تولد فرزند دختر است که چگونگی از شنیدن خبر ولادت دختر ناراحت می‌شدند.^{۱۶} جالب اینکه آنها به‌حدی از فرزند دختر متغیر بودند که گاهی با دست خود، زنده به گورش می‌کردند.^{۱۷} تا آنجا که طبق گفته بعضی از مفسران، در عصر جاهلیت هنگامی‌که وضع حمل زن فری می‌رسید، حفره‌ای در زمین حفر می‌کرد و بالای آن می‌نستست. اگر نوزاد دختر بود، آن را در میان حفره پرتاب می‌کرد و اگر پسر بود، از آن نگهداری می‌نمود!

یکی از شعرا آنها در همین زمینه با الحن افتخارآمیزی می‌گوید:

«سَمَّيْنَاهُ إِذَا وُلِدَتْ تَمَوْتُ وَالْقَتْرُ صِهْرُ ضَامِرٍ ذُمِّيتْ؛ نام آن نوزاد دختر را به‌هنگامی‌که تولد یافت، تموت گذاشتم (تفال بر اینکه به‌زودی می‌میرد. در مقابل نام‌گذاری برای پسران که به‌معنای زندگی و ادامه حیات است) و قبر داماد من است که دخترک را در بر گرفته و خاموش ساخته است».^{۱۸}

آنها وجود دختر را برای خود عملاً یک ننگ می‌پنداشتند تا آن حد که از زشتی این پدیده، از میان قوم و قبیله فرار می‌کردند. غافل از اینکه اگر دختران نبودند، مادران نبودند و اگر مادران نبودند، آنها وجود پیدا نمی‌کردند. شاعر آنها در این زمینه می‌گوید:

«لَکُلِّ ابْنِ بَنْتٍ رِيعَايَ شَوْوْنَهَا ثَلَاثَةُ اَصْهَارٍ اِذَا حَمَدَ الصَّهْرُ فَعِلْعَلْ رِيعَايَهَا وَخَدَّرَ يَكْنَهَا وَتَوَّجَّ بِیَورِیْهَا وَخَبِرَهُمْ الْقَتْرُ؛ برای هر پدری که صاحب دختر می‌شود و می‌خواهد شتون آن دختر را حفظ کند، سه داماد وجود دارد: نخست شوهری که در خور او باشد و از او مراقبت کند و دیگر پده‌ای که او را در پشت خود محفوظ دارد و بعضی آبی است که او را در خود پیوشاند و از همه این‌ها بهتر، همین قبر است».^{۱۹}

آنها نه‌تنها از این جنایت عظیم و بی‌مانند، نگران نبودند؛ بلکه به آن افتخار می‌کردند و از نقاط مثبت خانواده خود می‌شمردند.^{۲۰}

• ماجرای زنده‌به‌گوری

ابن واقعاً وحشت‌آور است که انسان، آن‌قدر عاطفه خود را زیر پا بگذارد که به کشتن انسان، آن‌هم در زشت‌ترین صورتش افتخار و مباهات نماید؛ انسانی که پاره تن خود اوست؛ انسانی‌که بی‌دفاع و ضعیف است، او را با دست خویش زنده‌زنده به خاک بسپارد.

این یک امر ساده نیست که انسان هرچند نیمه‌وحشی، دست به چنین جنایت وحشتناکی زند؛ قطعاً دارای ریشه‌های اجتماعی، روانی و اقتصادی بوده است.

مورخان می‌گویند: شروع این عمل زشت در جاهلیت از آنجا بود که جنگی میان دو گروه در آن زمان اتفاق افتاد. گروه فاتح، دختران و زنان گروه مغلوب را اسیر کردند. پس از مدتی‌که صلح برقرار شد، خواستند اسیران جنگی را به قبیله خود بازگردانند؛ ولی بعضی از آن دختران اسیر با مردانی از گروه غالب ازدواج کرده بودند. آنها ترجیح دادند که در میان دشمن بمانند و هرگز به قبیله خود باز نگردند.^{۲۱} این امر، بر پدران آن دخترها سخت گران آمد و مایه شمات و سرزنش آنها گردید تا آنجا‌که بعضی سوگند یاد کردند که هرگاه در آینده دختری نصیب‌شان شود، او را با دست خود نابود کنند تا به دست دشمن نیفتند!

خوب ملاحظه می‌کنید که وحشتناک‌ترین جنایات زیر پوشش دروغین دفاع از ناموس و حفظ شرافت و حیثیت خانواده انجام می‌گرفت. عاقبت

• دوره تمهیدی تربیت مدرس

آثار شهید مطهری رحمه‌الله برگزار می‌شود

مدیر دبیرخانه امور معرفتی معاونت تهذیب و تربیت حوزه‌های علمیه، از برگزاری دوره تربیت مدرس آثار شهید مطهری رحمه‌الله خبر داد و گفت: این دوره با هدف ارتقای آگاهی طلاب و اساتید نسبت به اندیشه‌های شهید مطهری و تربیت مدرسان متخصص طراحی شده است.

حجت‌الاسلام وحید نجفی، مدیر دبیرخانه امور معرفتی معاونت تهذیب و تربیت حوزه‌های علمیه در گفت‌وگو با خبرگزاری حوزه، از برگزاری دوره تمهیدی تربیت مدرس آثار استاد شهید مرتضی مطهری، با همکاری بنیاد علمی فرهنگی شهید مطهری خبر داد و اظهار کرد: در راستای گسترش فرهنگ مطالعه و تدریس آثار شهید مطهری، این دوره با هدف تربیت مدرسان متخصص و آشنا کردن طلاب و اساتید با شخصیت و نظام فکری شهید مطهری طراحی شده است.

وی با اشاره به محتوای این دوره، گفت: شرکت‌کنندگان در این دوره، با مهم‌ترین آثار شهید مطهری، شیوه‌های مطالعه و سیر مطالعاتی آثار ایشان آشنا خواهند شد. این دوره شامل ۱۵ ساعت آموزش حضوری است که ۱۰ ساعت آن به مباحث آموزشی در قم و ۵ ساعت به نشست علمی و بازدید از خانه موزه شهید مطهری در تهران اختصاص دارد.

حجت‌الاسلام نجفی، در ادامه به مزایای شرکت در این دوره اشاره کرد و گفت: شرکت‌کنندگان پس از اتمام دوره، گواهی رسمی دریافت خواهند کرد و واجدان شرایط، به‌عنوان مدرس طرح مطالعاتی دعوت و شبکه‌ای از مدرسان برای همکاری در پروژه‌های پژوهشی ایجاد خواهد شد.

این استاد حوزه علمیه در پایان، با دعوت از علاقه‌مندان به شرکت در این دوره، گفت: امیدواریم این دوره مورد استقبال قرار گیرد و به ترویج اندیشه‌های شهید مطهری در سطح کشور کمک نماید. علاقه‌مندان جهت ثبت‌نام به سایت معاونت تهذیب حوزه به نشانی www.tahzib.ismc.ir مراجعه کنند.

• برگزاری همایش ملی فقه و اخلاق

با محوریت نسبت‌های علم‌شناختی

به‌همت پژوهشگاه قرآن و حدیث و با همکاری نهادهای علمی دیگر، نخستین همایش ملی فقه و اخلاق، با موضوع «نسبت‌های علم‌شناختی» برگزار می‌شود. این رویداد علمی فرصتی برای تبادل نظر میان پژوهشگران و اندیشمندان حوزه‌های فقه و اخلاق خواهد بود.

محورهای همایش

ارزیابی دیدگاه اندیشمندان مسلمان درباره نسبت فقه و اخلاق؛ تبیین و ارزیابی نسبت‌های کلان فقه و اخلاق؛ بررسی ارتباطات میان گرا‌رهای آموزه‌های فقهی و اخلاقی؛ تحلیل حدود و مرزهای دانش فقه و اخلاق؛ از جمله مبانی، روش‌ها، منابع، موضوعات و اهداف.

مهلت ارسال مقالات

– ارسال چکیده مقالات: تا پایان دی ماه ۱۴۰۳

– ارسال اصل مقالات: تا پایان فروردین ۱۴۰۴

مزایای شرکت در همایش

نمایه مقالات برگزیده در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)؛ انتشار چکیده‌ها، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌ها در ویژه‌نامه و کتاب؛ چاپ مقالات منتخب در نشریه علمی پژوهشی «اخلاق پژوهی».

اطلاعات تماس و ثبت‌نام

– تلفن دبیرخانه: ۰۲۳۲۷۱۷۶۵۴۲

– وبگاه: www.cje.riqh.ac.ir

– ایمیل: cje@riqh.ac.ir

کانال اطلاع‌رسانی در ایتا: @cje-riqh

• فراخوان آثار پژوهشی در رابطه با

منشور روحانیت و تشکیل بسیج طلبه

سازمان بسیج اساتید، طلاب و روحانیون کشور، فراخوان آثار پژوهشی در رابطه با تشکیل بسیج طلبه را اعلام کرد. به گزارش پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان بسیج اساتید، طلاب و روحانیون کشور، فراخوان دریافت آثار پژوهشی (کتاب، مقاله، طرح، پایان‌نامه، رساله و…) براساس منشور روحانیت و فرمان تاریخی امام خمینی رحمه‌الله در رابطه با تشکیل بسیج طلبه اعلام شد.

محورهای فراخوان

ضرورت تشکیل بسیج طلبه؛ نقش دفاعی طلاب و دانشجویان از انقلاب و اسلام؛ تبیین و بررسی اصول تغییرناپذیر «نه شرقی و نه غربی» در اندیشه امام خمینی رحمه‌الله؛ رسالت اساتید، طلاب و روحانیون در مقابله با نفوذ؛ بررسی نقش اساتید، طلاب و روحانیون در «حل مسائل اعتقادی آحاد جامعه، ارائه چارچوب‌های اصیل اسلام ناب محمدی، ایجاد هسته‌های مقاومت جهانی، ایجاد حکومت بزرگ اسلامی، دفاع مقدس، فتنه‌ها و حوادث سیاسی و اجتماعی، دفاع از حرم و …» بررسی آسیب‌های تحجر و پیامدهای آن و ارائه راهکارهای مقابله؛ وظایف روحانیت نسبت به نقد و مقابله با جریان‌های فکری منتقد، مخالف و ضد نظام. مهلت ارائه آثار تا ۱۰ اسفند ۱۴۰۳ است و هیچ محدودیتی برای چاپ و منتشر شده‌اند، باامانع است. از برگزیدگان هر قالب، تجلیل و تقدیر شایسته به‌عمل خواهد آمد.

علاقه‌مندان می‌توانند آثار خود را در دبیرخانه معاونت علمی سازمان بسیج اساتید، طلاب و روحانیون از طریق آیدی basij@1367 در شبکه اجتماعی ایتا، ارسال کنند.

اشتراک افق حوزه

۰۵۳۶-۳۲۹۰۰۵۳۶

۰۹۱۹۶۹۱۴۴۵۰

ابن بدعت زشت و ننگین مورد استقبال گروهی واقع شد و مسأله «وئاد» (زنده به‌گور کردن دختران) یکی از رسوم جاهلیت شد.

این احتمال نیز وجود دارد که تولیدکننده بودن پسران و مصرف‌کننده بودن دختران در آن جوامع، نیز به این جنایت کمک کرده باشد؛ زیرا پسر برای آنها، سرمایه بزرگی محسوب می‌شد که در غارتگری‌ها و نگهداری شتران و مانند آن از وجودش استفاده می‌کردند؛ درحالی‌که دختران چنین نبودند.

از سوی دیگر وجود جنگ‌ها و نزاع‌های دائمی قبیله‌گی میان آنها سبب فقدان سریع مردان و پسران جنگ‌جو می‌شد و طبعاً تناسب و تعادل میان تعداد دختران و پسران به هم می‌خورد و تا آنجا وجود پسران عزیز شده بود که تولد یک پسر، مایه مباهات بود و تولد یک دختر، مایه ناراحتی و رنج یک خانواده!

این امر تا آنجا رسید که به‌گفته بعضی از مفسران، به‌محض اینکه حالت وضع حمل به زن دست می‌داد، شوهر، از خانه متواری می‌گشت. مبادا دختری برای او بیاورد و او در خانه باشد! سپس اگر به او خبر می‌دادند، مولود پسر است، با خوشحالی و هیجان وصفناپذیری به خانه بازمی‌گشت؛ اما وای اگر به او خبر می‌دادند که نوزاد دختر است، آتش خشم و اندوه جان او را در بر می‌گرفت.^{۲۲} داستان «وئاد» پر از حوادث بسیار دردناک و چندش‌آور است.^{۲۳}

این عمل خواه به‌دلیل فقر بی‌حساب و اعتقاد به عدم کارایی اقتصادی دختران باشد و خواه به‌دلیل تصعب افراطی در مورد دختران که مبادا در جنگ‌ها اسیر شوند و به دست دشمن بیفتند، یکی از دردناک‌ترین و وحشیانه‌ترین پدیده‌های عصر جاهلیت عرب^{۲۴} و دلیل روشنی بر جهل فوق‌العاده و سقوط اخلاق و عواطف انسانی و بی‌حرمتی کامل نسبت به مقام زن در آن جامعه جاهلی است.^{۲۵}

• خشونت علیه زنان

در دو کتاب معروف به‌نام «انساب‌الأشراف» و «الأغانی» داستانی نقل شده که در جاهلیت، بین دو طایفه از عرب جاهلی خصوصت و جنگی درگرفت. یکی از این دو طایفه شکم‌های دو هزار نفر از زنان باردار طایفه دیگر را پاره کردند.^{۲۶}

• ایلاء، رسم زشت جاهلیت

در دوران جاهلیت زن هیچ‌گونه ارزش و مقامی در جامعه عرب نداشت و به‌همین جهت، برای جدایی از او یا تحت فشار قرار دادن زن، طرق زشتی وجود داشت که یکی از آنها «ایلاء»^{۲۷} به‌معنی سوگند خوردن بر ترک عمل زناشویی بود. به این ترتیب که هر زمان مردی از همسر خود متغیر می‌شد، سوگند یاد می‌کرد که با او هم‌بستر نگردد و با این راه غیرانسانی، همسر خود را در تنگنای شدیدی قرار می‌داد. نه او را رسماً طلاق می‌داد تا آزادانه شوهر انتخاب کند و نه بعد از این سوگند، حاضر می‌شد آشتی کرده و با همسر خود زندگی مطلوبی داشته باشد؛ البته خود مردان غالباً تحت فشار قرار نمی‌گرفتند؛ چون همسران متعددی داشتند.^{۲۸}

• زنان در زنجیر

در زمان جاهلیت زنان در زنجیر اسارت مردان بودند و مجبور بودند، زندگی خود را طبق تمایلات مردان خودکامه تنظیم کنند.

از جمله در انتخاب همسر به خواسته و میل زن هیچ‌گونه اهمیتی داده نمی‌شد. حتی اگر زن با اجازه ولی ازدواج می‌کرد و سپس از همسرش جدا می‌شد، باز پیوستن او به همسر اول، بستگی به اراده مردان فامیل داشت و بسیار می‌شد، با اینکه زن و شوهر بعد از جدایی علاقه به بازگشت داشتند، مردان خویشاوند روی پندارهای موهوماتی مانع می‌شدند.^{۲۹} آنها هنگامی‌که از همسر خود ناراحت می‌شدند و می‌خواستند او را مورد غضب شدید قرار دهند، «ظهار» می‌کردند؛ یعنی کافی بود به او بگویند: «أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرٍ أُمِّي؛ تو نسبت به من همچون مادرم هستی». این سخن به عقیده آنها سبب می‌شد که آن زن به‌منزله مادر باشد و تحریم گردد.^{۳۰} بی‌آنکه حکم طلاق را داشته باشد و به این ترتیب، زن را در یک حال بالاتلکلیفی مطلق قرار می‌داد.

یکی دیگر از عادات نکوهیده آنها این بود که زنان را با وسایل گوناگون، تحت فشار می‌گذاشتند تا مهر خود را ببخشند و طلاق بگیرند.^{۳۱}

عده وفات نیز در زمان جاهلیت، یک سال بوده و رسوم خرافی و شاقی برای زن در این مدت قائل بودند.^{۳۲}

• سخن آخر: (مرحله نوین در زندگی زن)

با ظهور اسلام و تعلیمات ویژه آن، زندگی زن وارد مرحله نوینی گردید که با گذشته فاصله زیادی داشت. او در این دوره، مستقل شد و از کلیه حقوق فردی و اجتماعی و انسانی برخوردار گردید.

پایه تعلیمات اسلام در مورد زن همان است که در آیه شریفه قرآن می‌خوانیم: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ»؛^{۳۳} یعنی زن همان اندازه که در اجتماع وظایف سنگینی دارد، حقوق قابل توجهی را نیز داراست. اسلام زن را مانند مرد برخوردار از روح کامل انسانی و اراده و اختیار دانسته و او را در مسیر تکامل که هدف خلقت است، می‌بیند؛ لذا هر دو را در یک صف قرار داده و با خطاب‌های «یا ایها الناس» و «یا ایها الذین آمنوا»، مخاطب ساخته، برنامه‌های تربیتی و اخلاقی و علمی را برای آنها لازم کرده است. چنانکه با آیاتی مثل: «وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»^{۳۴} وعده برخوردار شدن از سعادت کامل به هر دو جنس داده و با آیاتی مانند: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهَ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^{۳۵} می‌گوید: هرکدام از زن و مرد می‌توانند، با انجام برنامه‌های اسلام و وظایف الهی، به تکامل معنوی و مادی برسند و به حیاتی «طیب» و پاکیزه که سراسر سعادت و نور است، گام نهند.

از طرفی چون استقلال لازمه اراده و اختیار است؛ لذا اسلام این استقلال را در کلیه حقوق اقتصادی می‌آورد و انواع و اقسام ارتباطات مالی را برای زن بالامان دانسته و او را مالک درآمد و سرمایه‌های خویش می‌شمارد. در سوره نساء آیه ۳۲ می‌خوانیم: «لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ» با توجه به لغت «اكتساب» که برخلاف «كسب» برای به دست آوردن مالی است که نتیجه‌اش متعلق به شخص به دست آورنده است^{۳۶} و همچنین با در نظر گرفتن قانون کلی «الناس مسلطون علی اموالهم»؛ همه مردم بر اموال خویش مسلطانند»^{۳۷}، به دست می‌آید که چگونگی اسلام به استقلال اقتصادی زن احترام‌گذارده و تفاوتی بین زن و مرد نگذاشته است. خلاصه آنکه زن در اسلام یک رکن اساسی اجتماع به‌شمار می‌رود و هرگز نباید با او معامله یک موجود فاقد اراده و وابسته و نیازمند به قیم نمود.^{۳۸}

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حضرت آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی makarem.ir

• پی‌نوشت‌ها

- زهرآ، رحمه‌الله برترین بانوی جهان، ص۱۱؛
- پیام امام امیرالمؤمنین رحمه‌الله، ج۱، ص۱، ۲۹۲؛
- پیام قرآن، ج۸، ص۵۴؛
- همان، ص۵۵؛
- زهرآ، رحمه‌الله برترین بانوی جهان، ص۱۱؛
- اهداف قیام حسینی، ص۵۳؛
- تفسیر نمونه، ج۳، ص۲۷۴؛
- همان، ص۲۳۲؛
- اهداف قیام حسینی، ص۵۳؛
- پیام امام امیرالمؤمنین رحمه‌الله، ج۱، ص۱، ۲۹۳؛
- تفسیر نمونه، ج۱۱، ص۲۷۵؛
- مطالب چهارگانه فوق از کتاب رساله نوین، نوشته جناب حجت‌الاسلام بی‌آزار شیرازی گرفته شده است. موارد دیگری نیز در کتاب فوق آمده که علاقه‌مندان می‌توانند به آن مراجعه کنند.
- برگزیده تفسیر نمونه، ج۱، ص۱۱۳؛
- احکام بانوان، ص۱۴؛
- تفسیر نمونه، ج۲۶، ص۱۱۷؛
- همان، ج۲۱، ص۲۸؛
- پیام قرآن، ج۸، ص۴۷؛
- مجمع‌البیان، ج۱۰، ص۴۴۴؛
- تفسیر قرطبی، ج۶، ص۳۷۳؛ (پیام قرآن، ج۸، ص۵۷)؛
- پیام امام امیرالمؤمنین رحمه‌الله، ج۱، ص۱، ۲۹۲؛
- تفسیر نمونه، ج۱۱، ص۲۷۰؛
- تفسیر فخر رازی، ج۳، ص۵۵؛
- تفسیر نمونه، ج۱۱، ص۲۷۲؛
- پیام قرآن، ج۸، ص۵۶؛
- همان، ص۵۷؛
- بیانات آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی، درس خارج فقه، مسجد اعظم قم، ۱۳۸۶/۸/۹؛
- «ایلاء» از ماده «وال» آمده که به‌معنی قدرت‌نمایی و تصمیم است و از آنجا که سوگند، نمونه‌ای از آن می‌باشد، این واژه بر آن اطلاق شده است؛
- تفسیر نمونه، ج۳، ص۱۴۹؛
- همان، ص۱۸۲؛
- «أُولَئِكَمُ اللَّائِي تَطَاهَرُونَ مِنْهُنَّ أَهْلُهُاتِكُمْ (سوره احزاب، آیه ۴)»؛ «إِنْ أَهْلَهُنَّمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَذَلِكَ تَرَاهُمْ لَنَزُولُونَ مُتَكَرِّمِينَ الْقُلُلَ وَرُؤُا (سوره مجادله، آیه ۴)»؛
- پیام امام امیرالمؤمنین رحمه‌الله، ج۱، ص۲۳؛
- تفسیر نمونه، ج۲، ص۳۱۹؛
- همان، ج۲، ص۳۳؛
- سوره بقره، آیه۲۸۸؛
- سوره غافر، آیه۴۰؛
- سوره نحل، آیه۹۷؛
- سوره مدثر، آیه۳۸؛
- سوره فصلت، آیه۴۶؛
- سوره نور، آیه۴۱؛
۴۰. به کتاب «مفردات راغب» رجوع شود؛ البته این نکته در مواردی است که لغت کسب و اكتساب در برابر هم آمده باشد؛
- تفسیر نمونه، ج۱، ص۱۶۲.